

25. Русов О. Спомини про празьке видання «Кобзаря» / О. Русов. – Україна, – 1907. – № 1–3. – С. 125–135.
26. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. Рефераты д. чл. А. А. Русова. С 2-мя картами. – К., 1876.
27. Савченко Федір. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів в Україні 1860–1870-х рр. / Ф. Савченко. – Харків; Київ, 1930.
28. Семенов П. П. История полувековой деятельности императорского русского географического общества (1845–1895) / П. П. Семенов. – СПб., [б. г.] – Ч. II.
29. Смуток П. Памяти О. Русова / П. Смуток // Украинская жизнь. – 1915. – № 10. – С. 11.
30. «Українське питання» в Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.): В 3 ч. / В. Г. Сарбей (ред.). – К., 1999. – Ч. 1.
31. Шевченко Т. Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. – Прага, 1876.
32. Шевченко Т. Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микушина. – Прага, 1876. – XXIII.

Надійшла до редколегії 29.09.2008 р.

УДК 94 (477) «1833/1885»

Г. С. Нелипа

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КУЛЬТУРНО-НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ФЕДОРОВИЧА КІСТЯКІВСЬКОГО

Висвітлено культурно-наукову діяльність Олександра Федоровича Кістяківського. У центрі уваги внесок О. Кістяківського у розвиток науки.

Глибоче вивчення наукового досвіду попередніх поколінь дає можливість зрозуміти механізми функціонування тієї чи іншої науки, її головні напрямки, темпи розвитку. А це можливо лише крізь призму висвітлення діяльності конкретних постатей, які були сподвижниками науки.

До таких постатей належить Олександр Федорович Кістяківський, вклад якого в науку важко переоцінити. Та його творча спадщина досі залишається мало дослідженою.

О. Ф. Кістяківський проявив себе у науці як юрист, неперевершений знавець англійського, французького, німецького, римського та грецького права. Олександр Федорович був доктором кримінального

© Г. С. Нелипа, 2008

права, ординарним професором на кафедрі кримінального права і кримінального судочинства.

Коло зацікавлень О. Кістяківського було багатогранне. Це й історія права, руського зокрема, іноземне право, звичаєве право, багато уваги приділяв вивченню та розробці методології введення судового та кримінального процесу. Залишив по собі чимало праць, що стосуються дискусій в юридичній науці.

О. Ф. Кістяківський займався наукою протягом усього свого дорослого життя. Нічого так його не цікавило як наука. Вона для нього була повітрям, яким він дихав і без якого не уявляв свого життя. Про це свідчать його щоденникові записи, де більшість матеріалу пов'язано з науковою діяльністю автора [13; 14]. Отже, розглянемо наукові досягнення О. Ф. Кістяківського.

Наукову діяльність О. Кістяківський розпочав рано, ще зі студентської лави. Та особливо активно і більш ґрунтовно це захоплення проявилось у Петербурзі [2]. Олександр Федорович Кістяківський розпочав свою діяльність у часи піднесення духу і віри інтелігенції в силу європейської науки. Освічена молодь захоплювалася працями європейських авторів і їх ідеї намагалася використати на національному ґрунті. У кінці 50-х і початку 60-х років XIX ст. Визріло переконання про застарілість російських форм кримінального процесу і необхідності їх реформування. Саме це сприяло активізації наукових робіт. Олександр Федорович поставив перед собою завдання вивчення кримінального процесу різних країн, порівняння їх та визначення найкращих. Олександр Федорович досліджував кримінальне судочинство за для того, щоб використати кращі елементи у реформуванні. Це Кістяківському було під силу, оскільки він був непогано знайомий з трьома європейськими мовами: французькою, німецькою, італійською [1, с. 238].

Олександр Федорович залишив по собі величезний творчий спадок. За своє життя він опублікував більше ніж 70 наукових праць. Наукову спадщину Кістяківського умовно можна розділити на декілька тематичних частин: роботи з дослідження іноземного права; розвідки, що присвячені вивченню і розробленню методики ведення судового та кримінального процесу; опубліковані наукові дискусії; дослідження з історії руського права; роботи зі звичаєвого права.

Одне з вагомих місць у його науковій творчості займають роботи з дослідження іноземного права. Цій тематиці О. Ф. Кістяківський надавав чимало уваги. Більшість його праць присвячено розгляду та аналізу права розвинених країн. Особливу увагу приділяв вивченню французького права («Конференция парижских адвокатов», «Амвросий Рандю и французский университет», «Судебная организация во Франции

и предстоящие в ней реформы»). І це не дивно, що автор так зацікавився французьким правом, адже проголошені у Франції гасла демократії, рівності, свободи були так актуальними для Кістяківського.

Олександр Федорович віддавав належне вивченню англійського законодавства. У своїй роботі «Очерк англійского уголовного прогресса по Миттермайеру». Олександр Федорович різнобічно розкрив англійський кримінальний процес. Він зазначив, що перевага цього процесу над континентальним саме через високий рівень свідомості англійського суспільства, яке виховувалося в любові до правди, у повазі до закону і потреб суспільства. Це був такий рівень розвитку, який спонукав усі окремі органи суду разом прагнути до однієї цілі – знаходження справедливого рішення [1, с. 239].

Вивчаючи адвокатуру у Франції, Англії та Німеччині, автор неодноразово наголошував на недоцільності копіювання західноєвропейських зразків права. Він вважав, що звертатися до чужого права можна лише за порадою, а не за моделлю для рабського наслідування, адже обов'язково потрібно враховувати місцеві особливості та традиції [17, с. 240].

Кістяківський ніколи не припиняв наполегливої наукової праці. Так, з вересня 1871 р. до 15 квітня 1873 р. він перебував у закордонному науковому відрядженні. Олександр Федорович з великим бажанням із зацікавленістю слухав лекції професорів Віденського, Гейдельберзького, Берлінського, Неапольського і Римського університетів. Короткотривалі поїздки за кордон учений повторив у 1875, 1879, 1880 і 1882 роках. Метою його наукових поїздок було поглиблення знання про іноземне право, ознайомлення з методами викладання в німецьких, французьких та італійських університетах, а також для вивчення систематичного курсу психіатрії [3].

На той час активно починали розвиватися дослідження, присвячені вивченню і розробленню методики ведення судового та кримінального процесу. А в сучасних умовах розвитку юридичної науки її методологічні проблеми є одним з основних напрямків наукових досліджень. Загальновизнано, що серйозне теоретичне дослідження будь-якого правового явища неможливе без історичного методу пізнання. Завдання історичного методу полягає не в збереженні застарілого матеріалу, а в запровадженні позитивного досвіду [16, с. 191]. При дослідженні робіт Олександра Федоровича Кістяківського доходимо висновку, що він усе своє плідне наукове життя, досліджуючи чинне кримінальне право в найтіснішому зв'язку з його історією, був послідовним прихильником використання історичного методу у кримінальному праві. З огляду на те, що у зазначений період розробка кримінального права

за допомогою історичного методу перебувала лише в зародковому стані, необхідно підкреслити, що праці О. Кістяківського з його відстоюванням історичного методу у кримінальному праві становлять особливу цінність. Що неодноразово засвідчують сучасні дослідники [16].

Розглянемо роботи, в яких найбільш повно відобразилися ідеї про історичні аспекти розвитку кримінального права. До таких праць належать «Влияние Беккарии на русское уголовное право»; «Исследование о смертной казни» (магистерская диссертация, 1866). Саме друга праця є однією з найяскравіших робіт ученого, де, на думку, І. Лучицького, найбільш повно і рельєфно відобразилось «усвідомлення необхідності при вивченні питань права слідувати новим науковим методам» [15, с. 78]. Хоча Олександр Федорович у передмові заявив, що його особиста думка не має ніякого значення, але за змістом книги видно, що він був противником смертної кари. Недоцільність смертної кари він аргументував глибоким дослідженням проблеми в широкому історико-порівняльному плані. «Узявшись за дослідження цього предмета, – писав О. Кістяківський, – я звернув більшу частину уваги і роботи на історичний бік смертної кари, на зв'язок цього покарання з суспільним та розумовим розвитком людини». Він вважав, що потрібно шукати більш тривкі основи, аніж дискусії про справедливість чи несправедливість цього покарання. Такою основою для Кістяківського була історія. Так, він зазначав: «Якщо буде мною доведено, думав я, що обсяг застосування цього покарання знаходиться в пропорційному відношенні з грубістю, недосконалістю і потворністю людської громадськості, що поступовий розвиток і удосконалення цієї громадськості і виправлення потворностей супроводжувалося і поступовим зменшенням кількості страт, то я сподіваюся, що цим самим я краще всяких посилай на справедливість доведу, що смертна кара не є необхідне і справедливе покарання, а тільки таке, що тримається завдяки не своїм якостям, а силі обставин, і що воно повинне зникнути разом із зміною цих обставин» [16, с. 196] (переклад мій. – *Авт.*).

Отже, в даному дослідженні Олександр Федорович зарекомендував себе не лише як переконаний противник смертної кари, а й як послідовний прихильник використання історичного методу в кримінальному праві. Ця позиція отримала подальший розвиток у його фундаментальній роботі «Элементарный учебник общего уголовного права. Часть общая» [16, с. 197].

Таким чином, видно, що Олександр Федорович був прихильником ідеї історичної наступності у кримінальному праві. Саме він уперше,

спираючись на історичний метод, зумів аргументовано довести ідею про історичну наступність у кримінальному праві.

Серед робіт О. Кістяківського, що відносяться до методики ведення кримінального та судового процесу, коректно виокремити найбільш відомі роботи «Молодые преступники и учреждения для их исправления с обозрением русских учреждений», «Нуждается ли общественная безопасность в других наказаниях, кроме определяемых по суду?», «О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда».

Остання робота була представлена Олександром Федоровичем як докторська дисертація. У зазначеній праці автор дослідив способи ухиляння від слідства і суду за зводом 1857 р., де піддав критиці і розкрив усю недоцільність їх організації. Серед головних недоліків О. Кістяківський зазначив наступні: нечіткі кордони застосування запобіжних заходів, недолік формальностей, відсутність раціональних правил оскарження, надто багато постатей, які мають право брати під варту, і найголовніший промах – у загальному напрямку кримінального судочинства. Все це разом взяте призводило до пригнічення особистості, частого й недоречного утримання під вартою. Олександр Федорович своєю працею показав суспільству проблеми, що назріли, та способи їх розв'язання. Сам він сподівався на зрушення у найближчий час, на майбутню реформу.

Ще однією цікавою і актуальною, навіть для нашого часу, виступає порушена Кістяківським проблема феномену малолітніх злочинців. Одну зі своїх робіт О. Ф. Кістяківський присвятив дослідженню саме цієї групи злочинців. За мету роботи «Молодые преступники и учреждения для их исправления с обозрением русских учреждений» [11, 12], з якою він виступав на публічних лекціях, Олександр Федорович поставив розкриття вад російського законодавства з цього питання, а також показав можливий шлях вирішення проблеми. Це дослідження в усі часи привертало увагу, таким лишилося й сьогодні. У своїх лекціях Олександр Федорович розкрив, що тогочасне російське законодавство не передбачало пом'якшене покарання проти малолітніх злочинців. Він показав усю «красу» жорстокостей [11, с. 260]. Він розкрив недоцільність і навіть шкідливість жорстоких покарань відносно неповнолітніх. Такі заходи стосовно молодих злочинців лише калічили, принижували, загублювали їх фізично. І дуже часто, навпаки, виховували свідомого та рішучого злочинця, вже зі сформованими звичками вести кримінальне життя [11, с. 261]. У даній роботі О. Ф. Кістяківський торкається болючого питання – про потребу реорганізації в'язниць. На думку Кістяківського, у в'язницях повинні бути переглянуті правила утримання і покарання злочинців, щоб вони стали закладами, які пе-

ревиховують правопорушника у працелюбну та порядну особистість. Причини правопорушень молодих людей Кістяківський вважав не в їх особистих вадах, а в самому суспільстві, з його жорстокістю та несправедливістю. З цього приводу є доречними слова Кістяківського: «Сорная трава не вырастет на почве, где нет условий для ее произрастания» [11, с. 264].

Олександр Федорович у своїй лекції чітко і зрозуміло висловився про те, що якщо держава не хоче взяти на себе тягар за збільшення злочинності, то вона повинна раз і назавжди відмовитись від саджання малолітніх за ґрати [11, с. 271]. Вихід у цьому Олександр Федорович бачив у створенні численних колоній, з різними галузями господарства. Це дослідження Кістяківського представляє собою крок уперед у порівнянні з попередніми монографіями інших авторів. До О. Кістяківського ніхто не розкрив цю проблематику так широко і розгорнуто.

У кінці 70-х рр. Олександр Федорович у рамках тематики ведення судового та кримінального процесу надрукував нову роботу «Нуждается ли общественная безопасность в других наказаниях, кроме определяемых по суду?» [1, с. 248]. У даній роботі ґрунтовно викладено теорію та історію питання про гарантію свободи та недоторканості особистості. Переконливо доведено недоцільність і невинуватість інших покарань, ніж тих, які встановлюються за вироком суду. У Кістяківського вистачило зусиль розкрити дискусійну проблему, поставити питання перед суспільством про потребу зупинити свавілля і жити за законами справедливості, які повинні бути втілені у чинному законодавстві.

Ще одним напрямком наукових зацікавлень Олександра Федоровича Кістяківського була історія руського права. Дана сфера інтересів дослідника є органічною частиною його наукового доробку. Окрім вивчення руського права, О. Ф. Кістяківський намагався змінити його. Саме цій тематиці Олександр Федорович присвятив низку праць. Найбільш показова є праця «Влияние Беккарии на русское уголовное право» (опублікована у 1864 р.), де розкрито ступінь запозичень і оригінальності в думках Катерини II, а також вплив Ч. Беккарія та Ш.-Л. Монтеск'є на російське кримінальне законодавство. Олександр Федорович добре був знайомий з працями цих авторів. І молодь також виховував на їхніх доробках, даючи неодноразово зі своєї бібліотеки їх праці [13, с. 76, 81]. Ця праця не була підписана справжнім іменем професора, а під псевдонімом – Городиський. У своїй роботі на основі ґрунтовної джерельної бази Олександр Федорович показав запозичення Катерини II з праць мислителів. Кістяківський зазначив, що більше ніж 100 статей наказу, а саме зі 147-ї до 248-ї повністю взято у Ч. Бек-

карія, а ще більше статей взято у Ш-Л. Монтеск'є. Самій же Катерині II належать статті, де йдеться про виховання, дворянство, про середній прошарок людей та ін. Кістяківський підписався псевдонімом, оскільки побоювався реакції владних кіл на його роботу [1, с. 242]. На нашу думку, цією статтею Олександр Федорович розкрив усю суть наказу, його витоки й оригінальність.

На той час галузь звичаєвого права тільки-но почала розвиватися, створювалися різноманітні організації, які займалися вивченням звичаєвого права. Поштовхом до розвитку вивчення звичаєвого права в Російській імперії стала селянська реформа 1861 р. Саме в положеннях про селян піднято питання про звичаєве право серед сільського населення. Влада погодилася з тим, що звичаєве право відіграє важливу роль у житті простого люду. У багатьох статтях вже висвітлювалася сила побутових звичаїв у суспільстві.

Наступний крок, що якісно сприяв вивченню звичаєвого права, було зроблено при складанні судових статутів. А саме при складанні правил про порядок ведення справ у мирових судових установах. Звичаєве право було введено у 130 статтях цивільного судочинства. Зокрема зазначалося: «При винесенні рішення мировий суддя може, за посиланням однієї чи одних сторін, керуватися відомими місцевими звичаями, але лише в тих випадках, коли застосування місцевих звичаїв дозволяється саме законом, або у випадках, де позитивно не вирішується законом. У цьому законі дозволяється застосування звичаїв вже не лише по відношенню до селянського стану, а до всього руського народу» [9, арк. 1-2].

Як бачимо, влада почала визнавати важливе значення розробки звичаєвого права. Було засвідчено, по-перше, що звичаєве право важливіше, ніж право, писане у волосній юстиції; по-друге, що воно повинно мати важливе значення у мировій юстиції; по-третє, що звичаєве право важливе для широкого кола національностей, як зазначав сам О. Кістяківський: «Для столь многочисленных народов и народцев инородческих, составляющие интегральную часть русской империи» [9, арк. 6]. Також влада визнала важливість звичаєвого права для теоретичних цілей правової науки. Олександр Федорович стверджував, що, не дивлячись на простий побут народу, його звичаєве право вміщує у собі іноді глибокі думки, які можуть бути взяті до уваги при вирішенні найважливіших питань юриспруденції.

Олександр Федорович був закоханий у звичаєве право. Де тільки була нагода отримати відомості про ті чи інші звичаї, він завжди цим користувався. Дуже багато залишилося в архівах епістолярних згадок про збирання та вивчення ним елементів звичаєвого права.

Олександр Федорович присвятив низку праць вивченню звичаєвого права, але багато планів залишилося нереалізованими. Він склав відомий збірник «Программа для собирания юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву» (1874 р.), написав роботу «К вопросу о цензуре нравов у народа» (1878 р.). І чи не найцінніша його праця – зібрання зводу законів, що діяли в Малоросії під заголовком «Права, по которым судится малороссийский народ».

У роботі «Программа для собирания юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву» вміщено нарис літератури з вивчення звичаєвого права. Це була перша науково розроблена програма. Як свідчить Лучицький, Олександр Федоровичу належить честь видання першої в Росії серйозної і наукової програми в області кримінального права [15, с. 84].

Як свідченнями Лучицького, за цією програмою були зібрані матеріали, що склали 7 в'язок. Найбільше Кістяківському вдалося зібрати матеріалів по Чернігівській (Сосницький і частково Козелецький повіт) і Подільській (Брацлавський повіт) губерніях, а також уривчасті дані по Причорномор'ю, Воронежській, Самарській, Саратовській і Томській губерніях [13, с. 16]. Вивчення інших частин Росії було планом на майбутнє.

Надаючи великого значення розробці питань звичаєвого права, О. Ф. Кістяківський наполягав на створенні відділення звичаєвого права в університеті при Київському юридичному товаристві. Річ у тім, що за діючим Статутом товариства не було умов відкриття нового відділу. Юридичне товариство не мало можливості використовувати матеріал зі звичаєвого права у своїх дослідженнях. Причина в тому, що членами товариства були лише юристи, які проживали у великих містах і їх життя не було пов'язане зі звичаями та обрядами. Вони не мали можливості безпосередньо займатися вивченням звичаєвого права. Зі свого боку Олександр Федорович наполягав на необхідності повернути до участі людей, які самим життям та діяльністю пов'язані з народом. Вони можуть не за визначеними заздалегідь програмами чи планами розкрити традиції і показати їх повноту та широту зсередини [4, арк. 2-3].

Олександр Федорович доводив необхідність змінити Статут і приймати до товариства всіх, хто може і бажає займатися вивченням звичаєвого права. Кістяківський також підтримував ідеї створення товариств в інших містах, як от, наприклад, у Харкові, де В. І. Баршевський взявся за цю справу. «Думка про створення Відділу чи товариства в Харкові гарна. Якщо є у Вас сили до здійснення, приступайте до справи. Роботи на всіх нас стане» (переклад мій. – Авт.) – писав Олександр Федорович у 1881 р. [8, арк. 1].

Завдяки такого роду дослідженням, якими займався Кістяківський, зберігся матеріал, який міг бути втрачений назавжди, адже життя не стоїть на одному місці, з кожним днем воно змінюється, старе право, звичаї, обряди, світоглядні позиції, суспільні переконання зникають, зароджуються нові. Все більше й більше втрачається можливість спостерігати і вивчати уривки старовини. Олександр Федорович започаткував на науковому рівні збирання та вивчення звичаїв. Питання, які порушив О. Ф. Кістяківський, актуальні і для сьогодення.

Однією з головних заслуг Олександра Федоровича було зібрання і видання зводу законів, діючих у Малоросії, під назвою «Права, по которым судится малороссийский народ». Чотири роки невпинного пошуку і постійної праці дали свої плоди, у 1879 р. було надруковано окремою книжкою зведення законів Малоросії, де О. Кістяківський написав розлогий вступ до видання.

О. Ф. Кістяківському за відносно короткий час вдалося розшукати п'ять примірників Кодексу, а також значну кількість інших рукописів з історії українського права XVIII ст. Олександр Федоровичу допомагало багато друзів у зібранні матеріалу з малоросійського права. Саме за допомогою оточуючих він зміг втілити в дійсність свій план по зібранню свідчень права. Багато в чому допоміг відомий правник і збирач історично-правових матеріалів Віктор Іванович Барщевський. Він надіслав О. Ф. Кістяківському четвертий рукопис «Права, по которым судится малороссийский народ», який виявився найповнішим [7, арк. 2]. Також дуже допомогли документи надані Гнілосиризовим, Лопатою [5; 6], а також Леонтовичем [10] та ін.

Ця праця Олександра Федоровича являє собою важливий внесок в історію малоросійського права, вона не лише дає ґрунтовне дослідження пам'ятки, а проливає світло на значення особливих законів діючих у Малоросії, і, зокрема, на роль і долю Литовського статуту й Магдебурзького права.

Як бачимо, культурно-наукова діяльність Олександра Федоровича Кістяківського була різнопланова – від ґрунтовних досліджень з кримінального судочинства до історії та звичаєвого права. У всіх галузях він зарекомендував себе гарним науковцем, професіоналом, розумною людиною. Своїми роботами він намагався показати оточуючим колам потребу змін у кримінальному судочинстві, намагався обґрунтувати корисність їх для суспільства. Кістяківський продемонстрував доцільність застосування історичного методу в юридичних дослідженнях. Своїми працями, доповідями, дискусіями, виступами на конференціях Олександр Федорович довів корисність і необхідність вивчення звичаєвого права.

Закінчити цей огляд культурно-наукової спадщини Кістяківського хочеться словами його учня Л. Білогриць-Котляревського, який влучно охарактеризував внесок Олександра Федоровича в науку «Руська наука кримінального права в обличчі Олександра Федоровича втратила не лише такого вченого, який рухав її вперед своєю працею, а й такого, який вмів розлити біля себе повагу і любов до науки і вдихнути бажання до наукової праці у будь-кого, хто був до того здатен» [1, с. 254].

Бібліографічні посилання

1. *Белогриц-Котляревский Л.* Очерк научной деятельности профессора А. Ф. Кистяковского / Л. Белогриц-Котляревский // Киевская Старина. – 1885. – № 6. – С. 238–254.
2. Библиографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) // Под ред. проф. В. С. Иконникова. – К., 1884. – С. 252–256.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів. (Далі – ІР НБУ НАНУ. ВР.) – Ф. 61, спр. 405–409. – 14 арк.
4. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. 61, спр. 533. – 10 арк.
5. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. III, спр. 4388. – 2 арк.
6. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. III, спр. 4389. – 2 арк.
7. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. III, спр. 62294. – 2 арк.
8. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. III, спр. 62300. – 2 арк.
9. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. III, спр. 62925. – 8 арк.
10. ІР НБУ НАНУ. ВР. – Ф. III, спр. 68794. – 2 арк.
11. *Кистяковский А. Ф.* Молодые преступники и учреждение для их исправления / А. Ф. Кистяковский // Университетские известия. – 1878. – № 4. – С. 257–304.
12. *Кистяковский А. Ф.* Молодые преступники и учреждение для их исправления / А. Ф. Кистяковский // Университетские известия. – 1878. – № 5. – С. 344–384.
13. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885) : У 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – К., 1994. – Т. 1: 1874–1879.
14. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885) : У 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – К., 1995. – Т. 2: 1880–1885.
15. *Лучицкий И.* Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и обычного права / И. Лучицкий // Киевская Старина. – 1895. – № 1. – С. 64–87.
16. *Нагорнюк О.* Значення ідей О. Кістяківського для сучасної кримінально-правової науки: проблеми історичного методу та наступності / О. Нагорнюк // Вісник адміністративно-правових наук України. – 2002. – № 4. – С. 191–202.
17. *Науменко В.* Олександр Федорович Кистяковский (Биографический очерк, с отрывками из рукописной автобиографии) / В. Науменко // Киевская Старина. – 1895. – № 1. – С. 1–43.
18. *Фойницкий И. А.* Ф. Кистяковский как криминалист / И. А. Фойницкий // Киевская Старина. – 1895. – № 1. – С. 88–102.

Надійшла до редколегії 10.07.2008 р.